

УДК 398:82–94Доманицький]:94(477.46)"179/1917"
DOI <https://doi.org/10.15407/mue2024.23.160>

ПАВЛЕНКО МАРИНА

кандидатка педагогічних наук, доцентка, членкиня Національної спілки письменників України (Умань, Україна).

ORCID ID: 0000-0003-2456-5877

PAVLENKO MARYNA

a Ph.D. in Pedagogics, an associate professor, a member of the National Union of the Writers of Ukraine (Uman, Ukraine).

ORCID ID: 0000-0003-2456-5877

Бібліографічний опис:

Павленко, М. (2024) «Всі баришні були в чорному повдіваті»: Василь Доманицький в історії та спогадах жителів села Колодисте. *Матеріали до української етнології*, 23 (26), 160–169.

Pavlenko, M. (2024) «*All the Ladies have been Dressed in Black*»: Vasyl Domanytskyi in the History and Memories of the Inhabitants of the Village of Kolodyste. *Materials to Ukrainian Ethnology*, 23 (26), 160–169.

© Видавництво ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України, 2024. Опубліковано на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

**«ВСІ БАРИШНІ БУЛИ В ЧОРНОМУ ПОВДІВАТІ»:
ВАСИЛЬ ДОМАНИЦЬКИЙ В ІСТОРІЇ
ТА СПОГАДАХ ЖИТЕЛІВ СЕЛА КОЛОДИСТЕ**

Анотація / Abstract

У статті вперше всебічно розглянуто роль діяльності українського літературознавця, письменника, історика, фольклориста, публіциста, археолога, громадсько-політичного діяча, кооператора Василя Доманицького в його рідному селі Колодисте (тодішня Київщина, нині – Черкащина).

Насамперед ідеться про те, що від 1905 року Василь Доманицький заснував у Колодистому унікальний на той час Народний дім, у якому містилися створені ним же кредитно-споживча прибуткова спілка, банк, читальня, театр, каса взаємодопомоги тощо.

У Народному домі збиралися селяни з довколишніх сіл, започаткувавши новий спосіб життя, фінансування й різноманітну роботу: від сільськогосподарської (селяни спільно купували реманент і використовували його по черзі, застосовували найновіші технології в рослинництві й тваринництві – про це йшлося у спеціально виданих Василем Доманицьким брошурах українською мовою) – до культурно-просвітницької та політичної (селяни зуміли уникнути єврейських погромів і навіть навчилися висувати своїх кандидатів на центральні вибори).

Авторитет особистості Василя Доманицького серед селян був аж такий потужний, що розвиток усіх перелічених галузей відбувався неймовірно швидкими темпами. Свідомість і згуртованість працівників, а також прибутки селянської спілки настільки зміцніли, що це загрожувало імперському режиму «підривом». Тож невдовзі, ховаючись від поліції, Василь Доманицький був змушений виїхати з України. Проте навіть за таких умов його справа розвивалася й процвітала аж до більшовицького перевороту 1917 року.

Важливою частиною розвідки є польове дослідження, опитування респондентів – мешканців Колодистого, проведене авторкою 2011 року, а уточнене-вивірене – 2024 року, з якого постає об-

раз Василя Доманицького не лише в описах його сучасників, але й у спогадах, переказах і навіть легендах прийдешніх поколінь. Вони є важливим і цікавим доповненням зворушливого образу вченого-кооператора, який прожив лише 33 роки, але залишив невичерпну спадщину, зокрема, в історії Колодистого та України.

Ключові слова: Василь Доманицький, Україна, с. Колодисте, пам'ять, Народний дім, кооперація, праця, просвітництво, культура, вдячність.

The significance of the activities of Ukrainian literary critic, writer, historian, folklorist, publicist, archaeologist, public and political figure, cooperator Vasyl Domanytskyi in his native village of Kolodyste (Kyiv region at the time, now it is in Cherkasy region) is considered in the article comprehensively.

First of all, it is written about the fact, that in 1905 Vasyl Domanytskyi has founded the so-called «People's House» (Narodnyi Dim) in Kolodyste, which was unique at the time and housed a credit and consumer profit union, a bank, a reading room, a theatre, a mutual aid fund, etc.

Peasants from all the nearby villages have gathered in the People's House, establishing a new way of life, financing, and work in all areas: from agriculture (peasants bought implements collectively and took turns using them, applied the latest technologies in crop and livestock production, which were described in brochures in Ukrainian published by Vasyl Domanytskyi) to cultural, educational, and political (peasants managed to avoid Jewish pogroms and even managed to nominate their candidates for central elections).

The role and influence of Vasyl Domanytskyi's personality and his authority among the peasants has been so powerful that the development of all these spheres was incredibly rapid, the profits, cohesion and consciousness of the peasant union became so strong that it threatened to «undermine» the imperial regime, and soon Vasyl Domanytskyi had to leave Ukraine, hiding from the police. But even in those circumstances, his business developed and flourished until the Bolshevik coup of 1917.

An important part of the research is formed with a field study, a survey of respondents, residents of Kolodyste, conducted by the authoress in 2011 and revised in 2024, which reveals the image of Vasyl Domanytskyi not only in the descriptions of his contemporaries, but also in the memories, stories, and even legends of the next generations. They are an interesting and important addition to the touching image of the scientist-cooperator, who lived only 33 years, but left an indelible heritage in particular in the history of Kolodyste and Ukraine.

Keywords: Vasyl Domanytskyi, Ukraine, the village of Kolodyste, memory, People's House, cooperation, labour, education, culture, gratitude.

Вступна частина. 2025 року виповниться 120 років від знакового перебування українського літературознавця, письменника, історика, фольклориста, публіциста, археолога, громадсько-політичного діяча, кооператора Василя Доманицького (він також мав прибрані імена – Василь Вітер, Звенигородец, Колодянин, В. Колодяньський, Василь Потребитель) у рідному селі Колодисте тодішньої Київщини, донедавна – Тальнівщини, а нині – Звенигородщини Черкаської області. Тож 1905 року Василь Доманицький заснував у Колодистому унікальний на той час Народний дім, у якому розміщувалися створені ним же кредитно-споживча прибуткова спілка, банк, читальня, театр, каса взаємодопомоги й інші важливі установи.

Колодисте і його мешканці – важлива й цікава сторінка життя та діяльності Василя Доманицького, проте майже не вивчена, що й зумовлює **актуальність** і **новизну** нашого дослідження.

Частково це питання розглядається в праці Володимира Поліщука, який посилається на книжку Сергія Єфремова «Чистому серцем. Пам'яті Василя Доманицького» 1912 року, здійснивши 2010 року її доповнене перевидання [5].

Дослідити, яким чином Василь Доманицький сприяв розвитку рідного села, що залишив по собі односельцям, як він і донині впливає на сучасних колодистенців, а також, які матеріальні пам'ятки, що пов'язані з ним, збереглися в Колодистому – **мета** нашої розвідки.

Такими були наші **завдання**:

- охарактеризувати родину Доманицьких у колі тодішніх і теперішніх односельців;
- дослідити архівні та матеріальні пам'ятки, наявні в селі;
- описати похорон Василя Доманицького, спогади й легенди, що пов'язані з ним;
- описати спогади, перекази та вшанування пам'яті односельців про нього.

Виклад основного матеріалу.
2010 року – сто років по смерті Василя Доманицького – у Колодистому з ініціативи літературознавця професора Володимира Поліщука відбулися ювілейні урочистості біля нарешті гідно впорядкованої могили з поновленим надгробком.

«Досить було раз його побачити, щоб на все життя полюбити», – згадуються слова зі збірника «Чистому серцем...», упорядкованого й виданого Сергієм Єфремовим 1912 року. Доповнили-перевидали його 2010 року Володимир Поліщук і благодійник Володимир Мовчан [5, с. 13]. Василеві односельці під час урочистостей виявляли свою любов до митця, навіть не бачивши його. На чому ж ґрунтувалися ті любов і пам'ять?

Наступного літа, у червні 2011 року, студенти Уманського педуніверситету імені Павла Тичини під керівництвом авторки цього дослідження здійснили фольклорно-етнографічну експедицію.

Ми опитали всіх можливих колодистенців, і всім було відомо про свого видатного земляка. Проте їхні знання ґрунтувалися здебільшого на вищезгаданій книжці «Чистому серцем» (перевиданий примірник мають у сімейних бібліотеках більшість колодян), тому зафіксованими є свідчення лише найстарших респондентів (їх 12, найстарша – 1914 р. н.); вони видалися нам найбільш автентичними, пережитими на власному досвіді, відмінними від описаних у книжці. Також ми вивчили записи, здійснені ще за радянських часів, які зберігаються в Колодистому.

Найперше вражає розмаїття в селі прізвищ, які Василь Доманицький описав іще 1902 року в «Сельській сатирі» [1, с. 259–264]. У цій розвідці він проаналізував дотепну поезію «Кваша» колодистенської мешканки Мелашки Берегової, яка була дуже популярна серед його сучасників у селі, попри те, що вже давно ані авторки, ані її персонажів тоді вже не було в живих. У «Кваші» Мелашка (вона ж «Квашиха») жартома «заримувала» прізвища своїх односельців, які нібито приходили до неї набрати кваші. Доманицький записав твір повністю, ми ж процитуємо задля ознайомлення фрагмент:

От прийшов Билозир –
Набрав кваші на вузир;

Прийшов Журавель –
Набрав кваші в корабель...
[1, с. 260].

Майже всі згадані тут прізвища: Білозир, Журавель, Заремба, Гайшук, Поліщук, Кособлик, Шевченко, Заверюха, Підпригора, Присяжнюк, Тарабан, Лядецький (саме так вони згадуються у вірші) побутують у Колодистому й досі: деякі з них фігуруватимуть нижче серед наших респондентів. Із них колодистенку Катрусю Кособлик (2010–2011 рр. її вже не було в живих, ми спілкувалися тільки з її матір'ю), яка славилася серед односельців як самодіяльна поетка уже ХХ ст., ми би назвали її своєрідною продовжувачкою традицій «баби Квашихи».

У 2011 році не було вже в селі мешканців із прізвищем Доманицький. Проте у «Кваші» «оспівано» аж двох Василевих предків: це Юзь (Йосип), який, як пояснює на берегах статті Василь Доманицький, «на початку ХІХ століття приписався до селян» [1, с. 261] і «попів Хома» – Василевий дід, у других, який у 1817–1877 роках дякував у Колодистому, одружився із селянкою і «був незмінним відвідувачем вечорниць» [1, с. 263].

Зате 2011 року була вже в селі вулиця Доманицького – колишній куток «Рябокони». Довкола ж – кутки, які, припускаємо, так само називалися і за часів Доманицьких, бо серед них знов упізнаємо ті ж прізвища: Уманці, Олійники, Поліщуки, Заремби, Гайшуки, Галайки тощо.

Тобто це вже було дуже швидке автентичне занурення в «Доманицьку» атмосферу.

Могила ж самого Доманицького, як і сто років тому, височіє на пагорбі в центрі села, де колись була церква, зруйнована, за свідченнями колодистенців, орієнтовно у 1930-х роках. На її місці побудували сільський Будинок культури, що було притаманно радянському часові. А на пам'ятнику, як і сто років тому, викарбовано з одного боку – рядки з Тараса Шевченка «Ми не лукавили з тобою, / Ми просто йшли; у нас нема / Зерна неправди за собою», а з другого – слова з Євангелія: «Блаженні чистіі серцем, бо вони Бога уздрять».

На схилах пагорба ще можна помітити узвишся інших могил, які посвідчують,

що колись навколо церкви був цвинтар для служителів церкви та «привілейованих» осіб. А отже, десь там поховані залишки й інших предків Доманицького (у статті «Венчание вокруг “дижи”» Василь-«попович» згадує, що, наприклад, наприкінці 20-х років XIX ст. у Колодистому «священствував» такий собі Маркіян Доманицький [1, с. 257]. Про Юзя й Хому Доманицьких із «Кваші» вже сказано вище).

«Родина Доманицьких попувала 300 років. З них половину – в Колодистому. Піп Миколай був дуже багатий: крім церковної землі 57 десятин, мав ще 30 десятин, обманом загарбаних із громадських фондів, та хутір біля села Криві Коліна 350 десятин» [4], – читаємо в машинописі, що має назву «Спогади про минуле. Нариси по історії села Колодисте, Тальнівського району, Черкаської області», який у радянські часи зібрав і написав місцевий учитель **Юхим Гордійович Поліщук** (точні роки його життя й написання цієї праці – невідомі). Його нам люб'язно надала завідувачка клубу вже 2024 року **Валентина Петрівна Руденко** (нар. 1973 р.).

Церква, за розповідями жителів, була дерев'яна, зведена без жодного цвяшка, а дерево після її руйнації «використали на дрова в школі й сільських установах» [4].

До речі, про ту церкву місцевий мешканець **Іван Іванович Білозір** (1942 р. н.) розповів нам ось яку цікавинку: «Як валяли церкву і дзвіницю, то в дзвіниці знайшли тайник і в ньому повно бумаг. Що то було? Може, Василь щось ховав? Чи церковні документи? “Пали, то – церковне!” Скоріш за все, таки Василь ховав...».

Ніхто вже не скаже, що ж то за папери згоріли під час тієї руйнації, і чи могли там бути якісь Василеві документи (адже під час перебування в Колодистому він уже був під наглядом царської поліції, то могло бути й таке), але прикметно також інше: Доманицький «живе» навіть у цій легендарній подробиці.

Складно вже розпізнати правду й вигадку в спогадах колодистенців про тодішнього священника, Василевого батька – *Миколая Доманицького*, але оповиті вони однозначною повагою.

Так, уже цитований **Іван Іванович Білозір** (1942 р. н.) переповів таку пригоду:

«До батька Доманицького під час колективізації [Якщо Микола Доманицький справді помер 1917 року [5, с. 160], то до колективізації він не дожив, але це міг бути й інший час. – *М. П.*] звернулися: “Ви ж вчений чоловік, повинні знати!”

А він: “Це ви вчені, а я – грамотний”.

Батько мав звання полковника, як і всі священники».

Василь Йосипович Гайшук (1937 р. н.) розповідає: «Мій батько Йосип Никифорович Гайшук робив у Доманицького – Василевого батька – в наймах на полях. Він тут робив, у Колодистому, а орендував поля у Підвисокому Тальнівського району, в нього великі поля були. Тоді ще колективізації не було, то людям десь треба було заробити».

Ніна Антонівна Заремба (1929 р. н.): «Якийсь Доманицький (бо за Василя мови не йшло ніякої) [Батько? А може – молодший Василевий брат Платон, який був першим Василевим помічником? – *М. П.*], як приїхали з хлібом вантажити, то на прохання: “Позвіть того пана!”, – він вийшов простий, в сорочці. Весь в роботі, руки чорні. В центрі його хата була».

«Династія Доманицьких з давніх давен жила на території села, батько Василя мав у своїх володіннях близько 240 га землі, що спонукає нас до думки, що він міг дати кошти на організацію товариств», – читаємо в записках сільради без авторства (такі друковані на машинці літописи є, певно, чи не в кожному селі) [2].

На наш погляд, це теж радше подібно до легенд: як велика кількість землі (про це свідчить і розбіжність у цифрах з даними в рукописі Юхима Поліщука, наведеними вище), так і батькова щедрість на синову справу.

Адже маємо відомості, що Василь не мирився з батьком: «Батькові хотілося, щоб сини продовжили священницьку лінію, та життя розпорядилося інакше, – свідчить у “Чистому серцем...” Вадим Мицик, – і отець Миколай умовляв його облишити політичні справи. На цьому ґрунті між батьком і сином виникали непорозуміння» [5, с. 160].

При цьому Василь незмінно співчував батькові, навіть намагався приховати від нього складність своєї хвороби і звістки в газетах про своє погане здоров'я: «От, покажуть батькові, а він буде побиватися» [5, с. 79].

Вадим Мицик наводить спогади Василювого приятеля Івана Мірного про гостювання в його *батьків*: «Гостинно привітало мене старе попівське обійстя, що на ньому з діда-прадіда жили й попували предки Доманицьких. Тут я вперше побачив Доманицького в родиннім оточенні. Національна українська стихія панувала тут неподільно. Розсудливий поважний панотець, статочний господар, без тіні духовної єлейності, з чудовою, щиро народною українською мовою на устах, мені особливо сподобався. Огрядна, молода на вигляд, паніматка, метка й запопадлива, гостинно приймала нас вечерею, чаєм. Василь не говорив, як звичайно, про широкі свої плани й наміри, й оповідав різні смішні пригоди, часом і дошкульні, скрашуючи їх легким гумором. Говорив він взагалі мало. Сестри (рідна й у других) слухали мовчки. Брати ще вчилися, отже, не було їх удома. Мені здавалося, батьки Василя безперечно співчують синові, його праці, але все ж таки не цілком розуміють його і недооцінюють широкого значіння його праці» [5, с. 160].

На цьому тлі дисонансом звучать записи Юхима Поліщука, що нібито «цей піп-поміщик був дуже скупий, така була і його попадя. Не дивлячись на те, що в нього цвіли дармові калачі на горищі, – харчі наймитам давали найгірші і пекли чорний хліб. Наймитів наймав на строк з умовою, що коли не добуде строку, то наймит не одержить зарплати. Перед кінцем строку створювали такі умови, що наймит не міг витримати і тікав. З метою начебто благодійності він підбирав сиріт і вони були йому наймитами тільки за харчі та одержу до повноліття, хоч в школу їх все-таки посилав» [4]. Вважаємо за потрібне дати певні власні коментарі: по-перше, це було написано за радянських часів, а про всіх попів і панів писали тоді тільки негативно і майже в такому стилі. Вислів «Цвіли дармові калачі на горищі» теж чисто пропагандистський: ми знаємо про «дармові» статки всіх «куркулів», а в те, що калачі ще й «цвіли» (тобто пропадали без ужитку), важко повірити хоча б через те, що це неощадливо як для «скупого» пана. Щодо сиріт, то фраза, нібито «поганий» піп їх посилав у науку, є досить промовистою.

Син же отця Миколая, «попович» *Василь Доманицький*, мав свій шлях. У «Чистому серцем...» сучасники захоплюються

його дивовижною вдачею, працелюбством, делікатністю, скромністю, самовідданістю. Він усім помагав, навчав («Селяни з цілої Звенигородщини йшли до нього на пораду» [5, с. 12]), радо й безкорисливо віддавав частинку себе, був щирим, незмінно доброзичливим, демократичним і водночас – послідовно відданим своїм принципам.

А ще був напрочуд емпатичним, умів відчувати й розуміти співрозмовника. «Що мене найбільше дивувало, то це його надзвичайний пропагандистський талант, – неспроста ж зазначав у своїх спогадах Дмитро Донцов. – Він рішуче володів якоюсь геніальною здатністю вишукувати скрізь українців у людях, у котрих навіть по найдокладніших досліджах нічого українського, здається, не малося» [5, с. 49]. Також Донцов наводить низку прикладів, зокрема, про якогось російського чиновника, з яким навіть радикальний українець Донцов розмовляв російською (чим справедливо і неабияк прогнівив Доманицького, між іншим), вільно й легко спілкувався з Доманицьким чудовою українською мовою [5, с. 51].

Цей, як би ми його назвали, «опір любов'ю», ця «лагідна українізація» працювали в Доманицького із селянами безпрограшно і неабияк «загрожували» імперському режиму. Не дивно, що пильний нагляд поліції 1906 року змусив його покинути Україну, а невиліковні тоді сухоти – передчасно залишити цей світ. Сталося це після виснажливого й безуспішного лікування у французькому Аркашоні 11 вересня 1910 року. Василь тоді був у віці Ісуса Христа.

У червні 2011 року Василя Доманицького односельці згадували епізодично, але напрочуд щиросердо й ґрунтовно.

Найстарша жителька села **Марина Іванівна Постолювська** (1914 р. н.) розповідає почуте ще від своїх батьків. Говорить вона вже дещо непослідовно, але з відчутною приязню: «Він такий собі чоловік був, викопував кості всякі давні, шось у тих костях визнавав... Гарний дядько, толковий, розумний. Його батько – Миколай».

Щоправда, вона, мабуть, орієнтуючись на певні світлинки В. Доманицького, які бачила в дитинстві, чомусь розкритикувала портрет Доманицького на книжці «Чистому серцем»: «Це Василь?.. Не похо-

жий він! Ті люди... отаких чубів не може бути... Чи це його так уже перефотографували».

А її донька – **Ганна Василівна Посто-ловська** (1943 р. н.) – додала, що її рідний дід (батько Марини Іванівни) – Іван Макарович Поліщук, який особисто працював під керівництвом Доманицького, «всім все помагав, орав, не тільки для себе, а просто людям». На наш погляд, це – теж важлива подробиця діяльності Василя Миколайовича, який заснував Кредитно-позичкове товариство та згуртував людей, спонукав їх до взаємодопомоги.

Павло Антонович Журавель (1925 р. н.): «Доманицький забезпечував хазяйство для села. Розказували, що Доманицький любив їздити по селу й розкидати дітям цукерки».

Василь Йосипович Гайшук (1937 р. н.): «...Построїв у Колодистому кооператив двохетажний, щоб людям допомогти, там і плуги привозили і з Одеси, і з Ніколаєва, скрізь він мав такі зв'язки.

То мій батько 1897 року, йому було 14 років, а матері 11. То оцей Василь Доманицький отакого оцей мелочі: конхвет, брошки, шпильки викидав, вони знали куди. Він не міг ходити дітям вручати, а казав, що рознесеш».

Варто зважити на останні абзаци спогадів, де йдеться про відсутні у друкованих споминах відомості: розкидання цукерок. Складно нині стверджувати: правда це чи селянська вдячна уява трохи домислила портрет свого кумира, «підсолонивши» її цукерками. Безпомилково можна визнати лише таке: якщо це було, то, безперечно, з приязню, з повагою до дітей і без жодної «панської» зверхності.

Отже, від *родини Доманицьких* перейдімо до дослідження *матеріальних пам'яток* Колодистого, пов'язаних із Доманицьким.

На жаль, про ідилічне попове обійстя збереглися лише спогади.

Ніна Антонівна Заремба (1929 р. н.) згадує: «Гарненька хата батьків Доманицького була: де нині туалет за магазинами. Сходи дерев'яні. А тако нижче – ще одна хата, чогось окремо: самого Доманицького [Тобто Василь жив окремо. – *М. П.*]».

Василь Денисович Кириленко (1948 р. н.):

«Була хатинка його батьків – “Попівська хата” – глинобитна, на стовпах,

вкрита чорною жестю, десь так 5 на 6 метрів, низька. А поруч – школа на чотири класи [у травні 2024 року ми приїхали в село й уточнили: колись у центрі села, нижче до нинішнього стадіону, за хатою старого Доманицького справді стояла “попова” – церковнопарафіяльна – трикласна школа, збудована 1875 року. Нині там пуста. Збереглася тільки “нова” школа, побудована вже завдяки Василеві Доманицькому, та про неї далі. – *М. П.*)]».

Нам пощастило відшукати фото 1960 року, де зафіксовано фрагмент тієї хати. На ньому – мешканка села Ворошилова (тоді ще Петрова) Олена Василівна, яка стоїть навпроти описаної вище хати батьків Доманицького. Бачимо і дах із «чорної жесті», і те, що вона «низька», і навіть різьбу на дерев'яних віконних рамах.

«Школа була, де зараз церква, там і дяк жив, – вторує попередньому респондентові **Іван Іванович Білозір** (1942 р. н.). – Біля хатів же Доманицьких було чотири ялини, вони збереглися [за свідченнями самовидців, автентичні старі ялини були зрубані, але неподалік, перед нинішньою крамницею – посаджено нові. – *М. П.*]».

Павло Григорович Польовий (1949 р. н.) (зауважимо, що ці прізвища оспівані вище у «Кваші») зміг лише пригадати, що «в хаті Доманицького знайшов киросінову лампу, дуже розписану».

А як щодо будівлі Народного дому, де було розташовано: і кредитну спілку, і крамницю, і сцену, і читальню, що її селяни й донині називають «банком»? У неї Доманицький вклав чимало своїх зусиль і коштів, власноруч складав обрахунок і план будинку. До того ж, якщо вірити машинописній «історії села», були ще два «дерев'яні амбари, які слугували для зберігання хліба (пшениці), який був запасом на посівну на випадок неврожайного року. Цей хліб видавався селянам у кредит» [2].

Кропітка праця із заснування та зведення будівлі розпочалася, мабуть, у 1901 році, а вже 1905 року в новому Народному домі «кожного вечора збиралось 300–400 чоловік, що жадібно слухали кожного слова Василевого, обмірковували події, виносили постанови» [5, с. 92].

Важливо, що за короткий час він уже мав вагомі фінансові прибутки, які щоразу збільшувалися (знову необхідно увиразнити унікальну рису Василя До-

маницького: заохочення людей не лише морально, але й матеріально, коли вони, замість казок про щасливе майбутнє, бачать покращення тут і зараз!).

Поклопотався Василь Доманицький і про освіту селян – будівництво школи було завершено 1909 року [2]: «...а на самій вищій горі, як символ, як девіз усього життя Василя Миколайовича, – новенька, збудована заходами його, школа» [5, с. 106]. Та школа й досі стоїть, хоч станом на 2024 рік, на жаль, одна стіна зруйнувалася. А позад неї видніє колишній будинок для вчителів, збудований у тому ж стилі та, ймовірно, теж тогочасний.

Селяни за часів Доманицького неабияк цікавилися друкованим словом, поширювали брошури, де містилися українською мовою поради із сільського господарювання, і неодмінно втілювали їх на практиці. Вони вже передплачували пресу, ставали національно й політично свідомими («В цілій околиці нігде не було ні єврейських погромів, ні аграрних розрухів» [5, с. 93]), освіченими: не лише уважно стежили за подіями у світі, але й брали участь у виборах, висуваючи своїх кандидатів.

Навіть **Юхим Гордійович Поліщук** у своєму «прорадянському» машинописі мусив визнати факти, які вражають і донині, і де пильне око КДБ могло би вгледіти неабияку крамолу стосовно «прекрасної» радянської влади. Він пише, що напередодні так званої лютневої революції 1917 року «Колодисте мало споживчу кооперацію, міцний сільський банк, п'ятирічну школу, чого не було в сусідніх селах. Тому наше село було культурніше, грамотніше й заможніше. Крім грамотної молоді, яка вчилася в школі, не покладав рук і старий актив. Був драматичний гурток, який ставив вистави в новій школі, де була спеціально зроблена роздвижна стіна і в одній кімнаті на партах була сцена, а в другій зал для глядачів. Зараз роздвижної стіни немає. Виписували газети, журнали, як і громадсько-політичні, так і спеціальні сільськогосподарські, які вчили культурному обробітку землі. Кооперація мала прокатний пункт, де були трієр, сіялка та залізні борони. Землю сіяли відбірним сортовим насінням, обробляли новішими машинами. Збирали в основному жатками і молотили молотарками. Ціпи вживали тільки для жита, щоб підремонтувати

стару покрівлю. Нові хати покривали бляхою, яку теж доставляла кооперація.

Завдяки культурному обробітку землі й добривам, врожаї були 240–250 пудів пшениці з десятини пару. Коли в неврожайні роки родило по 100 пудів, то це вже считали погано. На жаль, зараз, маючи досконалу техніку, але нехтуючи парами і в погоні за двома врожаями, збирають 80–85 пудів гороху та по 100–115 пудів пшениці. Пропадають великі затрати на обробіток, а горохом пшениці не замінити.

Про матеріальний стан села на початку революції свідчать такі дані: в Катеринопільській волості було 21 село, то в селі Колодистому було удосконаленого реманенту стільки, скільки в 20 селах, вмісті взятих» [4].

За радянських часів Народний дім певний час іще існував: «В банку була контора колгоспу й магазин», – згадує **Петро Максимович Лядецький** (1930 р. н.). А що ж нині?

Відповідь проста й передбачувана. Але нехай замість нас висловить її колодистенець **Василь Денисович Кириленко** (1948 р. н.): «Був банк: підвал у ньому і два поверхи. Як його розвалили, то на стовпі – якась жесьть з написом: “Застраховано Сєверним обществом, такий-то рік”. Приміщення Кредитового товариства розвалили десь у 1978–80 роках».

Отже, будинок не зберігся. Нині на тому місці розташований маленький скверик із кам'яною стелою як пам'ять про Голодомор 1932–1933 років. Що ж, принаймні символічно.

Похорон Василя Доманицького відбувся 4 листопада 1910 року.

Сергій Єфремов дуже зворушливо й докладно описав усю церемонію. Як труну привезли потягом напередодні до Звенигородки («Київський губернатор не дав згоди старому Доманицькому на поховання його сина в Києві» [5, с. 155]), як потім уздовж шляху до процесії приєднувалося дедалі більше народу (селяни хотіли аж до Колодистого нести труну на руках, але довелося поставити її на катафалк, щоби не затриматися допізна). Як увійшли в село вже поночі, але там ніхто не спав: усі пішли до церкви, де було поставлено труну, яку відразу ж було вкрито квітами й вінками з добросердими підписами. Знання вже не лише у церкві, а й на цвинтарі навколо неї було безліч народу, який

прийшов попрощатися зі своїм улюбленим Василем, «здавалось, що вся церква ридає». Також було багато й поліції, яка заборонила промови, навіть заарештували чотирьох селян через «крамольний» вінок [5, с. 100–101].

Ще душевніше описує церемонію письменниця й Василева колега Любов Яновська: «Маленька дерев'яна церква, з стародавнім – високим, червоним, густо завішаним зчорнілими іконами іконостасом, ледве змістила тільки тих селян, що несли провід та вінки од вокзалу, півчу, депутації та наряд поліції...»; «Голубчику наш! І труна чужоземна, – чую позад себе чийсь голос. Обертаюся: то якась скарлючена бабця втирає сльози кінчиком хустки»; «Було б надивлятися. Тепер вже довіку не побачите Василя Миколайовича, – відповідає біля мене русявий парубок якомусь-то сивому дядькові...»; «Василь Миколайович мав у собі якусь-то силу, що притягала до його людей», – мовив у день похорону один селянин. Таку силу Василь Миколайович справді мав, і та сила гуртувала навколо його ймення селян на протязі 5 років життя його на чужині; сили тієї й сама смерть не подужала...» [5, с. 103–107].

Володимир Поліщук, посилаючись на щоденники Євгена Чикаленка, свідчить: «Чикаленко пише про те сильне враження, яке справила на нього величезна маса селян, котрі попри заборони й погрози поліції прийшли провести свого “дорогого порадики і вчителя” з шаною і побожністю од самого двірця, коло 15 верстов, до місця вічного спокою» [5, с. 155].

Не дивно, що це враження залишилося і в селян, а надалі в тій чи тій формі успадковувалося навіть попри суворі заборони спершу від царизму, а згодом – від більшовизму. Деякі з-поміж цих переказів уже нагадують легенди.

Наприклад, спогад **Павла Григоровича Польового** (1949 р. н.) про те, що його «тітка казала, що на похороні жандармів багатенько було», нас не здивував.

Василь Йосипович Гайшук (1937 р. н.) взагалі, крім того, що «батьки мої помнят, як його привозили хоронити. То мій батько 1897 року, йому було 14 років, а матері 11», – нічого саме про похорон і не згадав.

Мабуть, і спогад **Василини Євменівни Заремби** (1923 р. н.): «Казала моя баба, що, як його хоронили, було дуже багато

ворон», – теж не є чимось екстраординарним як для холодного листопадового дня.

А от те, що розповідала **Ганна Василівна Постолюська** (1943 р. н.), посилаючись на стареньку матір **Марину Іванівну Постолюську** (1914 р. н.), яка сиділа тоді поруч і кивала згідливо, вже має певний фантастичний відтінок:

«Доманицького привезли в супроводі гарних баришнів були. Всі баришні в чорному повдіваті. А потім, коли зробили мітинг, коли його опустили в яму, люди оглянулись – ні одної баришні немає. А то були мужчини, переодіті у жінок. Це ше моя бабуся розказувала. Конспірація така була».

Марія Аврамівна Кириленко (1927 р. н.) теж указує на це: «Моя мама була на похоронах. Чоловіки там були, переодіті в жіночу одежу». А потім додає сентиментальну подробицю: «Матушка [дружина священника, Василева мати. – *М. П.*] так плакала, нахилила, що, як лице підійме – весь платочок мокрий».

Про світоглядні розбіжності між Василем і батьками вже йшлося вище. Але родинна любов таки взяла гору перед обличчям смерті. «На цій трагічній хвилі відбулося й посмертне примирення Василя Доманицького з батьком-священником, з яким у сина стосунки склалися так, що Василь Миколайович відмовлявся брати в батька гроші на лікування. Старий Доманицький вельми достойно повівся в тяжкий для нього час перевезення сина-небіжчика і його поховання» [5, с. 154].

Тим часом **Ганна Василівна Постолюська** (1943 р. н.) таємничим голосом додає: «А ніхто вам не розказував, що під час війни його могилу розкопували? Є навіть живий свідок Сарана Дмитро Романович. Він з своїм двоюрідним братом виходили на подвір'я і бачили, що могилу розкопували. Але це була ніч, все роздивитись було важко і вказати, хто це був, вони боялися».

Оскільки 2011 року зустрітися із Дмитром Романовичем Сараною так і не вдалося, ми почали розпитувати про це інших «колодян». Тож почули чимало цікавих історій.

Василь Денисович Кириленко (1948 р. н.): «Мені розказував батько, що 1947 року він ішов увечері, і щось там копали. Могила була розрита, потім – яма.

Чув, що Гордій Підпригора (1905 р. н.) – той, що сидів на дереві, коли Доманицького ховали, – казав, ніби гріб був бронзовий чи мідний [“Олово на труні було!”, – чуємо в іншому місці версію **Павла Григоровича Польового** (1949 р. н.). – *М. П.*].

То чи це розкопували мародери... Або якісь його соратники, що викопали труну й кіньми – до Росоховатки на поїзд.

Потім там зробили смітник, геть і ящики зі здутою консервою туди викинули. Я залазив – то вже нічого там не було.

На могилі був інший пам’ятничок з чорного мармуру [“Стояв боком, у бур’янах”, – уточнює дружина **Любов Миколаївна Кириленко** (1949 р. н.) – *М. П.*].

Іван Іванович Білозір (1942 р. н.): «У мародерів просто рушниці були, а дробу не вистачило. А в Доманицького обкопаний гроб свинцем (чи цинком?). То вони просто добралися, обдерли метал, а загорнути не встигли.

Наступного дня: шум. То придумали версію, що то його розкопували “друзі”. Це десь під кінець війни було.

Думаю, що тіло є Доманицького в тій могилі».

Утім, якщо й немає вже там тіла, – *на сьогодні в Колодистому* існує його могила.

Школа, що була побудована з його ініціативи (щоправда, якщо 2011 року там ще навчалися, то станом на 2024 рік заклад, на жаль, «оптимізовано», тож школярів переведено до сусідніх сіл).

Сквер, про який і досі в народі кажуть: «там, де Банк був».

Вулиця, що її названо на честь митця.

Щорічні заходи з ушанування його пам’яті, що провадить у вересні колектив Будинку культури за участю мешканців Колодистого.

А ще, за словами завідувачки клубу **Валентини Петрівни Руденко** (1973 р. н.), і 2024 року Колодисте відрізняється від сусідніх сіл тим, що люди не здають землі в оренду, а залюбки розвивають приватне фермерство.

І, звісно, залишається людська вдячна пам’ять.

Висновки. Рід Доманицьких мешкав у с. Колодисте близько трьох сотень років. Це зафіксовано в сільському фольклорі, що був зібраний як нащадком цього роду, видатним науковцем Василем Доманицьким, так і фольклорно-етнографічною експедицією, здійсненою студентами Уманського державного педуніверситету імені Павла Тичини під керівництвом авторки цієї розвідки. Ми переконалися, що в селі не лише побутують ті ж прізвиська, що й сто років тому, але й багато бувальщин, переказів і навіть легенд про видатного земляка передаються з покоління в покоління, у тому числі пов’язаних із його вдачею, похоронами, наявністю тіла в могилі тощо.

У 1905 році Доманицький заснував у Колодистому на той час унікальний Народний дім, що вмщував створені ним кредитно-споживчу прибуткову спілку, банк, читальню, театр, касу взаємодопомоги тощо. Селянам із найближчих сіл подобалося там збиратися, вони започаткували новий спосіб життя, фінансування й праці в різних галузях: від сільськогосподарської до культурно-просвітницької та політичної. Вони розвивалися неймовірно швидко: свідомість, згуртованість і прибутки селянської спілки настільки зміцніли, що це загрожувало імперському режиму. Тож невдовзі Василь Доманицький, ховаючись від поліції, був змушений виїхати з України. Проте навіть за тих умов його справа розвивалася й процвітала аж до більшовицького перевороту 1917 року. А тепер, коли повернулася можливість господарювання на землі, колодистенці не здають паїв в оренду, як у більшості сіл, а працюють самостійно.

Цікавими є результати польових досліджень, з яких ми дізналися, якими були хати Василя та його батьків, чому вони стояли окремо тощо; які матеріальні пам’ятки залишилися: могила, школа та названа на честь Доманицького вулиця.

Гадаємо, що ім’я Василя Доманицького варто всіма способами популяризувати, аби до його села поспішали гості з усього світу.

Джерела та література

1. Доманицький В. З науково-творчої спадщини. Статті, нариси, рецензії. У 2 кн. Кн. 1. Черкаси : видавець Чабаненко Ю. 2010, 440 с.
2. Історія села Колодисте. Машинопис. Архів Колодистенської селищної ради.
3. Павленко С. «Не менш Грушевського» (Про «Історію України-Русі» М. Аркаса і Василя Доманицького). *Колос*. 1990. 20 груд.
4. Поліщук Ю. Спогади про минуле. Нариси по історії села Колодисте, Тальнівського району, Черкаської області. Машинопис. *Архів Колодистенського селищного Будинку культури*.
5. Чистому серцем. Пам'яті Василя Доманицького / упоряд. В. Поліщук. Черкаси : видавець Ю. Чабаненко, 2010. 174 с.

References

1. DOMANYTSKYI, Vasyl. *From the Scientific and Creative Heritage: Articles, Essays, Reviews*. In Two Books. Book 1. Cherkasy: Chabanenko Yu. Publisher, 2010, 440 pp. [in Ukrainian].
2. ANON. History of the Village of Kolodyste. Typescript. *Archives of the Kolodyste Village Council* [in Ukrainian].
3. PAVLENKO, Stepan. "He is no Less than Hrushevskyi" (On the *History of Ukraine-Rus* by M. Araks and Vasyl Domanytskyi). *Ear*, 1990, December 20 [in Ukrainian].
4. POLISHCHUK, Yukhym. Memories on the Past. Essays on the History of the Village of Kolodyste in Talne District of Cherkasy Oblast. Typescript. *Archives of the Kolodyste Village House of Culture* [in Ukrainian].
5. POLISHCHUK, Volodymyr, compiler, ed. *To a Person with a Pure Heart. To Commemorate Vasyl Domanytskyi*. Cherkasy: Bookmaker Yu. Chabanenko, 2010, 174 pp. [in Ukrainian].

Отримано / Received 21.11.2024

Рекомендована до друку / Recommended for publishing 10.12.2024